

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ СЕМЕНА КУЗНЕЦЯ**

**Методичні рекомендації
до практичних занять
з навчальної дисципліни
"ОСНОВИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ"
для студентів напряму підготовки
6.030601 "Менеджмент"
усіх форм навчання**

Харків. ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2015

Затверджено на засіданні кафедри менеджменту та бізнесу.
Протокол № 1 від 26.08.2014 р.

Укладачі: Лепейко Т. І.
Грузіна І. А.
Боярська М. О.
Малюкіна А. О.
Миронова О. М.

М 54   Методичні рекомендації до практичних занять з навчальної дисципліни "Основи наукових досліджень" для студентів напряму підготовки 6.030601 "Менеджмент" усіх форм навчання / уклад. Т. І. Лепейко, І. А. Грузіна, М. О. Боярська та ін. – Х. : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2015. – 52 с. (Укр. мов.)

Подано методичний та теоретичний матеріал, необхідний для виконання практичних завдань. Розглянуто основні моменти, які допоможуть студентам під час підготовки до практичних занять та виконання самостійної роботи з навчальної дисципліни.

Рекомендовано для студентів напряму підготовки 6.030601 "Менеджмент" усіх форм навчання.

Вступ

Сучасні умови розвитку суспільства зумовлюють необхідність застосування наукового підходу у виробництві, економіці, менеджменті, політиці. Тому виникає потреба у підготовці кваліфікованих кадрів, діяльність яких орієнтується на самостійну роботу, близьку до дослідницької. Щоб самостійно ставити і творчо розв'язувати різні складові проблеми, фахівець повинен володіти не лише фундаментальними та спеціальними знаннями, а й основами наукових досліджень, інформаційними технологіями, вміти використовувати у своїй роботі все те нове, що з'являється у науці та практиці, адаптуватися до нових умов, постійно вдосконалювати свою кваліфікацію.

Науково-дослідна робота – це головний шлях набуття, примноження й оновлення знань, який передбачає вміння ставити наукові завдання, планувати їх виконання, організовувати збір та обробку інформації, а також створювати умови для генерування нових ідей та їх практичної реалізації. Фундаментом для цього є знання основ наукових досліджень.

Практичне заняття – форма навчального заняття, за якої викладач організовує детальний розгляд студентами окремих теоретичних положень навчальної дисципліни та формує вміння і навички їх практичного застосування шляхом індивідуального виконання студентом відповідно до сформульованих завдань. Проведення практичних занять з дисципліни дозволить сформувати науковий світогляд майбутніх фахівців, розкрити сутність загальнонаукових та спеціальних методів і принципів проведення дослідження та оформлення їх результатів.

Для наочності більшість із названих вище питань буде орієнтовано на підготовку та проведення економічних досліджень. Зокрема, це стосується вибору теми, послідовності досліджень, методів пошуку й обробки інформації, аналізу отриманих результатів, формулювання висновків і пропозицій.

Знання, отримані після виконання наведених практичних занять, допоможуть студентам під час освоєння нових дисциплін, самопідготовки, написання наукових, курсових і дипломних робіт, рефератів тощо, а також поза рамками навчального процесу – обстоювання різних поглядів та вибору найбільш аргументованих позицій.

1. Кваліфікаційні вимоги до студентів

Із метою найкращого засвоєння навчального матеріалу з даної навчальної дисципліни студенти паралельно повинні отримати знання та навички в галузі психології, соціології, управління персоналом, дисциплін блоку "Менеджмент" та опанувати методичним інструментарієм аналізу управлінської взаємодії.

У процесі вивчення навчальної дисципліни у студентів повинні бути сформовані такі компетентності (табл. 1).

Таблиця 1

Компетентності, сформовані у студентів у процесі вивчення дисципліни

Назва теми	Компетентності
Модуль 1. Теоретичні основи науки та наукової діяльності	
Тема 1. Наука та наукове мислення. Технологія дослідницької роботи	1. Уміння класифікувати науки, виділяти їх основні функції, виокремлювати етапи становлення. 2. Уміння формулювати тему, проблеми, мету та завдання наукового дослідження
Тема 2. Методика роботи з поняттями	1. Уміння отримувати, обробляти, аналізувати інформацію з літературних джерел. 2. Уміння формулювати аналітичні висновки за результатами аналізу літературних джерел
Модуль 2. Технологія проведення наукових досліджень	
Тема 3. Технологія роботи з літературою	1. Уміння представляти результати наукових досліджень
Тема 4. Представлення результатів дослідження	1. Уміння застосовувати математичні методи та моделі в економічних дослідженнях
Тема 5. Методи та моделі наукового дослідження	1. Уміння будувати математичні моделі взаємозв'язку між економічними явищами та процесами

2. Тематичний план навчальної дисципліни

Із самого початку вивчення навчальної дисципліни кожен студент повинен бути ознайомлений із програмою навчальної дисципліни і формами організації навчання, зі структурою, змістом та обсягом кожної теми, а також з усіма видами контролю та методикою оцінювання знань.

Навчальний процес відповідно до програми навчальної дисципліни "Основи наукових досліджень" здійснюється в таких формах: лекції, семінарські та практичні заняття, самостійна робота і контроль знань студентів.

Вивчення студентами навчальної дисципліни відбувається шляхом послідовного та ґрунтовного опрацювання кожної теми.

Тематичний план навчальної дисципліни "Основи наукових досліджень" складається з 5 тем.

3. Зміст навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1. Теоретичні основи науки та наукової діяльності

Практичне заняття за темою

"Наука та наукове мислення. Технологія дослідницької роботи"

Мета заняття – сформулювати тему, проблему та мету наукового дослідження.

Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити такі завдання:
навчитися формулювати тему, проблему та мету наукового дослідження у їх логічному взаємозв'язку;

здобути навички щодо структуризації предметної області дослідження;

навчитися обґрунтовувати актуальність обраної теми та значущість наукового результату, що прогнозується;

здобути досвід побудови діаграми осіб, зацікавлених у використанні результатів дослідження.

Ключові слова: тема дослідження, актуальність теми, мета дослідження, об'єкт дослідження, предмет дослідження, прикладна проблема, наукова проблема, предметна область, структурна модель предметної області, діаграма зацікавлених осіб.

Порядок роботи. Завдання полягає у формулюванні студентом обраної ним індивідуальної теми дослідження. Зазначимо, що процес формулювання теми наукового дослідження є ітеративним, тому кожен

із наступних етапів може спричинити перегляд та корегування попередніх результатів.

Виявлення наукової проблеми

Важливим під час формулювання проблеми є визначення стану наукових розробок у цьому напрямку, у процесі якого студент повинен провести систематизацію, відповідно розподіливши:

знання, що набули загального визнання наукової спільноти та перевірені на практиці;

питання, які є недостатньо розробленими і вимагають наукового обґрунтування (дискусійні);

невирішені питання, сформульовані у процесі теоретичного осмислення, запропоновані практикою або ті, що виникли під час вибору теми.

Таким чином, **наукова проблема** – питання, що потребує наукового вирішення; завдання для пошуку невідомого; сукупність нових діалектично складних теоретичних або практичних питань, які суперечать існуючим знанням або прикладним методикам у конкретній науці і потребують вирішення за допомогою наукових досліджень.

Джерелами наукових проблем є як практика, так і потреби власне науки (необхідність удосконалення методів наукового дослідження, уточнення категорійно-понятійного апарату тощо).

Формулювання теми дослідження

Тема – частина наукової проблеми, яка охоплює одне або декілька питань дослідження.

Тема – це не просто назва наукової роботи, а намічений результат дослідження, який спрямований на вирішення конкретного питання. Це відображення наукової проблеми в її характерних рисах, тому формулювання теми уточнює проблему, окреслює межі дослідження, конкретизує основний задум. Разом з цим тема є основною планово-обліковою одиницею у ході організації наукових досліджень.

За напрямками теми поділяють на **теоретичні, методологічні та організаційні**.

Теоретичні теми передбачають дослідження окремих концепцій теорії відповідної науки, які стосуються її наукових законів.

Методологічні теми стосуються елементів методів конкретних наук, що застосовуються у процесі вивчення їх об'єктів.

Організаційні теми включають організацію досліджень за конкретними науковими напрямками і застосування одержаних результатів у практичній діяльності.

Наукове дослідження – процес збирання, систематизації, аналізу, узагальнення та логічного осмислення фактів. Вибір теми дослідження потребує дотримання вимог:

актуальність теми, тобто її значущість, тобто необхідність та невідкладність її розгляду для потреб розвитку економіки держави, галузі, підприємства;

достовірність – відповідність даних і результатів дійсності;

практична значущість – економічна ефективність та важливість результатів розробки теми дослідження.

Актуальність базується на необхідності вирішити проблему, що виникла на практиці: потрібно щось зробити (побудувати, вирішити, організувати), але нічим (немає інструментів, технології, методики тощо).

Необхідно зазначити, що під час вибору теми дослідження необхідно враховувати, що отриманий результат дослідження повинен також мати властивості новизни. До елементів наукової новизни відносять:

наукове узагальнення та систематизацію досліджуваного матеріалу; визначення причинно-наслідкових зв'язків, факторів впливу, суттєвих чи базових елементів системи, функцій розвитку;

розроблення категоріального апарату;

типологію (класифікацію) елементів;

визначення концептуальних рішень та шляхів розв'язання проблеми;

встановлення принципів, факторів, передумов, типових рис;

розробку моделей, механізмів, принципів схем, програм;

підготовку методик.

На етапі обґрунтування теми наукова новизна може бути визначена лише як очікування автором певних результатів.

Визначення прикладної проблеми

Наукові дослідження спрямовані на розширення наявних знань і здобуття нових, на виявлення та обґрунтування законів і закономірностей навколишнього світу. За цільовим призначенням вирізняють фундаментальні й прикладні дослідження.

Фундаментальні дослідження спрямовані на розробку нових теорій і нових принципів дослідження, мета яких – поглибити знання щодо

законів природи і суспільства; *прикладні* – на пошук способів практичного використання наукових знань, здобутих у результаті фундаментальних досліджень. Значна частина економічних досліджень носить прикладний характер.

Для того щоб правильно сформулювати мету прикладного дослідження, необхідно в рамках обраної теми виявити прикладну проблему, яка буде "центром" дослідження.

Проблему формулюють на основі скуппульозного ознайомлення з вітчизняними і зарубіжними публікаціями у вибраному та суміжних наукових напрямках.

Прикладна проблема – це ситуація, яка виникла на практиці та характеризується протиріччями між двома станами: існуючим та бажаним.

Наприклад, існуючий стан – криза на підприємстві, бажаний стан – ефективна діяльність підприємства. Вирішити проблему означає усунути розрив між цими двома станами – запровадження пакету антикризових заходів.

Визначення предмета та об'єкта дослідження

У методології наукових досліджень розрізняють поняття "об'єкт" і "предмет" дослідження.

Об'єктом дослідження прийнято називати те, на що спрямована пізнавальна діяльність дослідника, процес або явище, яке породжує проблемну ситуацію, обрану для дослідження.

Об'єктом дослідження виступає те, що досліджується, предметом – те, що у цьому об'єкті набуває наукового пояснення.

Предмет дослідження – досліджувані з певною метою властивості об'єкта.

Об'єкт та предмет дослідження не одне й те саме, хоча нерідко їх неправомірно ототожнюють. Визначаючи об'єкт дослідження, необхідно відповісти на запитання: що розглядається? А предмет означає аспект розгляду, який дає уявлення про те, як розглядається об'єкт саме в даному дослідженні цим дослідником.

Співвідношення об'єкта та предмета дослідження можна коротко охарактеризувати так: об'єкт об'єктивний, а предмет суб'єктивний (до речі, предмет англійською – subject).

Незважаючи на очевидність наведених вище міркувань, як показує практика, розпізнавання цих категорій дається зі складністю. Найбільш

поширеним непорозумінням, що фактично ліквідує різницю між цими поняттями, є уява про предмет дослідження як визначення якоїсь ділянки або частини об'єкта, що вибраний для дослідження: "об'єкт ширше (це загальне), а предмет вужче (це часткове)". Але різниця між цими поняттями не зводиться до розмірів того чи іншого. Предмет – не частина, відрізана від об'єкта, а спосіб, аспект його вивчення. Об'єкт розглядається весь, цілісно. Предмет дослідження – все те, що знаходиться в межах об'єкта дослідження у визначеному аспекті розгляду.

Науковець повинен чітко визначити предмет і об'єкт дослідження. З предмета дослідження випливають його мета та задачі.

Постановка мети дослідження

Мета дослідження – це кінцевий результат, на досягнення якого воно спрямоване. Вона має адекватно відобразитись у темі роботи, містити у загальному вигляді очікувані результати та наукові завдання.

Формулювання мети може бути отримане як *заперечення формулювання проблеми*.

При цьому для конкретизації мети важливо з'ясувати, які аспекти проблеми вже розроблені іншими дослідниками, а яких її сторін ще ніхто не торкався.

Мета наукового дослідження є одним із найважливіших етапів наукового дослідження.

Мета дослідження – це те, що в найбільш загальному вигляді повинно бути досягнуто у процесі роботи. Отже, мета передбачає відповідь на запитання: що бажає одержати дослідник і яким повинен бути цей результат? При цьому із формулювання мети повинно бути зрозуміло:

що досліджується;

для чого досліджується (суспільне значення);

яким шляхом досягається результат.

Метою науково-дослідної роботи може бути:

розробка науково-методичних (організаційно-, соціально- і т. п.) основ...;

виявлення, обґрунтування та експериментальна перевірка (дидактичних, методичних, методологічних) умов формування...;

обґрунтування змісту, форм методів і засобів...;

розробка методики (методичної системи) формування...;

визначення та розробка (дидактичних) засобів (системи засобів)...;

розробка теоретичної моделі...;
розробка вимог, критеріїв, виявлення характеристик та оцінка процесів чи явищ;
виявлення залежностей, які існують між факторами, розкриття зв'язків між процесами і явищами;
розробка умов для усунення недоліків якогось процесу;
вивчення динаміки розвитку, розкриття можливостей удосконалення якогось процесу.

Формулювання задач дослідження

Для досягнення мети формулюється послідовність відносно самостійних **наукових задач**, кожне з яких стосується конкретного аспекту наукової теми і підпорядкована меті.

Мета конкретизується та розвивається у задачах дослідження. Задачі дослідження визначають для того, щоб більш конкретно реалізувати його мету. Задачі наукового дослідження, як правило, полягають у такому:

- вирішення теоретичних питань, які пов'язані з проблемою дослідження (введення до наукового обігу нових понять, розкриття їх сутності і змісту; розроблення нових критеріїв і показників; розроблення принципів, умов і факторів застосування окремих методик і методів);
- виявлення, уточнення, поглиблення, методичне обґрунтування суттєвості, природи, структури об'єкта, що вивчається; виявлення тенденцій і закономірностей процесів; аналіз реального стану предмета дослідження, динаміки, внутрішніх протиріч розвитку;
- виявлення шляхів та засобів удосконалення явища, процесу, що досліджується (практичні аспекти роботи); обґрунтування системи заходів, необхідних для вирішення прикладних завдань;
- експериментальна перевірка розроблених пропозицій щодо розв'язання проблеми, підготовка методичних рекомендацій для їх використання на практиці.

Зазвичай наукові задачі даються переліком: *проаналізувати..., розробити..., узагальнити..., виявити..., обґрунтувати..., довести..., показати..., описати..., встановити..., з'ясувати..., визначити...* і т. п. Задачі не можуть формулюватись як "вивчення", "ознайомлення",

"дослідження" тощо, оскільки таким чином вказують не на результат наукової розробки, а на окремі технологічні процеси.

Мета досягається шляхом розв'язання визначених наукових завдань. Мета і завдання дослідження не можуть бути визначені відокремлено від предмета та об'єкта.

Обґрунтування практичної значущості дослідження

Практичне значення – важливий елемент обґрунтування теми дослідження, який підтверджує значущість теоретичних та методичних розробок автора для використання у процесі життєдіяльності людини (у певній визначеній чи різноманітних галузях).

Для обґрунтування можливої практичної значущості дослідницької роботи слід вказати організації чи осіб, які потребують у застосуванні її результатів.

Також при оцінці значущості результатів науково-дослідницької роботи враховуються різні види ефекту від їх запровадження: економічний, фінансовий, науково-технічний, соціальний, екологічний, організаційний тощо.

Завдання для самостійного виконання

Обрати тему експрес-дослідження. На основі вибраної тематики виконати такі завдання:

1. За літературними джерелами та сайтами *Internet* виявити існуючі прикладні та наукові проблеми за темою дослідження.
2. Обґрунтувати актуальність теми.
3. Сформулювати мету дослідження.
4. Сформулювати задачі дослідження. Виявити його об'єкт та предмет.
5. Обґрунтувати практичну значущість дослідження, вказати можливі зацікавлені організації та особи.
6. Результати проведеної дослідницької роботи оформити у вигляді звіту.

Практичне заняття за темою

"Наука та наукове мислення. Технологія дослідницької роботи"

Мета заняття – сформулювати та обґрунтувати гіпотези за обраною темою наукового дослідження.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:
вивчити види гіпотез;
придбати навички з формування та обґрунтування наукових припущень.

Ключові слова: теорія, факт, гіпотеза.

Навчальний матеріал. Наука – система, основними елементами якої виступають теорії, факти та гіпотези.

Теорія – це вища, найбільш розвинута форма організації наукового знання, що дає цілісне уявлення про закономірності та суттєві зв'язки певної області дійсності. Теорію як систему створюють такі складові: систематизовані наукові факти, понятійний апарат, гіпотези, що висувуються, концепції, елементи науково-методичного апарату, висновки, рекомендації тощо.

Факти – це емпіричні, тобто досвідні дані. Вони становлять фундамент науки, створюють основу для формування наукових теорій. За суттю, розвиток науки зводиться до удосконалення та заміни існуючих теорій внаслідок появи нових фактів, які в рамках старих теорій не могли бути передбачені та пояснені.

Гіпотеза – система умовиводів, за допомогою яких на основі ряду фактів робиться висновок про існування об'єкта, зв'язки або причини явища, причому цей висновок не можна вважати абсолютно достовірним.

У процесі наукового дослідження спочатку формується **робоча гіпотеза**, яка не претендує на статус готової відповіді на питання про природу явищ, що досліджуються, а вважається тимчасовим припущенням. Потім на основі робочої гіпотези формується **наукова гіпотеза**, яка становить найбільш загальне припущення, яке здатне повно та глибоко пояснити явища, що досліджуються. При цьому робоча гіпотеза часто виправляється, уточнюється, доповнюється, а іноді й відкидається, тоді на зміну їй приходять гіпотези з розряду конкуруючих. Рекомендується розробляти не одну, а мінімум дві гіпотези: **основну** та **контргіпотезу**, яка протистоїть основній у якості альтернативи. Розробка паралельних гіпотез забирає більше часу, але підвищує достовірність результатів.

У загальному вигляді процес розвитку гіпотези включає такі стадії:

1. Формулювання проблеми.
2. Накопичення фактів та їх попередній аналіз.
3. Формулювання припущень.

4. Обґрунтування гіпотези.

5. Перевірка гіпотези: теоретична та практична.

Обґрунтувати гіпотезу – це означає показати, що основне її припущення висунуто не випадково, а спирається на ряд теоретичних або інших міркувань.

Перевірка гіпотези означає встановлення її істинності чи хибності, відповідності або невідповідності дійсності. Непідтверджена гіпотеза або видозмінюється, або замінюється новою, більш обґрунтованою.

Гіпотези бувають різні. Деякі з них претендують на пояснення всієї множини явищ, що досліджуються, інші – тільки частини цієї множини або одного єдиного явища. Відповідно до цього гіпотези поділяють на загальні, частинні та одиничні.

Загальна гіпотеза – це припущення про закономірності, які стосуються всієї множини явищ відповідної предметної області.

Часткова гіпотеза – це припущення про закономірності, які стосуються тільки деяких елементів множини явищ відповідної предметної області. При цьому після з'ясування специфіки тієї підмножини явищ, до якої відноситься закономірність, що припускається, частинна гіпотеза перетворюється в загальну.

Одинична гіпотеза – це припущення, яке стосується характеристики одного єдиного явища.

Розрізняють також описові та пояснюючі гіпотези.

Описова гіпотеза – це припущення про притаманні предмету властивості чи про форму зв'язку між явищами та предметами, що спостерігаються. Така гіпотеза відповідає на питання: "Що становить даний предмет?", "Які властивості має даний предмет?", "У якому зв'язку знаходяться дані предмети?".

Пояснююча гіпотеза – це припущення про причини виникнення явищ, що досліджуються. Вона відповідає на питання: "Чому виникло дане явище?".

У процесі формулювання гіпотези слід дотримуватися таких вимог: гіпотеза повинна відповідати вихідним методологічним принципам програми дослідження;

гіпотеза повинна розкривати механізм функціонування явища і передбачати перспективу його розвитку;

наукове припущення повинно бути нестандартним (уникати тривіальних формулювань);

гіпотеза формулюється так, щоб чітко проглядалися положення, які потребують доведення;

гіпотеза передбачає, який засіб розв'язання завдання є ефективним; у гіпотезі передбачають оптимальний варіант вирішення проблеми з декількох можливих;

гіпотеза формулюється так, щоб її можна було експериментально перевірити. Необхідність перевірки впливає з самої суті гіпотези як припущення;

гіпотеза повинна давати ймовірне знання про причину тих чи інших явищ (причинно-наслідкові зв'язки між процесами та явищами);

формулюючи гіпотезу, автор тим самим визначає стратегію, головну ідею дослідження, ті положення, які потребують перевірки, підтвердження, аргументації;

формулювання гіпотези повинно бути простим і доступним для розуміння.

Алгоритм побудови та розробки гіпотези включає такі кроки:

1. Однозначно визначити основний рівень розвитку суперечностей навчально-виховного процесу як найменш розроблене питання проблеми дослідження.

2. Чітко визначитися в уявленнях про досліджуване явище, усвідомити його структуру, функції, зв'язки за відповідними припущеннями про їх призначення і функціонування.

3. Провести критичний аналіз взаємодії досліджуваних елементів в обсязі досліджуваного явища (об'єкта) й узагальнити та синтезувати одержані знання в гіпотезу.

Чітко та лаконічно обґрунтувати основні моменти і методи теоретичної й емпіричної перевірки гіпотези в цілому, а також окремих припущень.

Процес прийняття гіпотези складається з декількох етапів (рис. 1):

- розгляд власної ідеї дослідника і зіставлення її з вивченим матеріалом;
- опрацювання літератури з теми дослідження;
- вибір однієї найбільш ймовірної чи декількох альтернативних гіпотез;
- уточнення, доповнення, вдосконалення вибраної гіпотези в процесі дослідження.

Рис. 1. **Блок-схема гіпотези дослідження**

Завдання для самостійного виконання

1. Сформулювати 3 – 4 робочих гіпотези про властивості, взаємозв'язки та причини явищ, що відносяться до предметної області, що досліджується. Серед сформульованих гіпотез повинні бути гіпотези всіх розглянутих видів: одинична, частинна, загальна, описова, пояснююча.
2. Навести обґрунтування сформульованих гіпотез.
3. Визначити вид кожної гіпотези.
4. Описати призначення гіпотез (у якій сфері науки та практики може бути використана інформація про виявлені закономірності).

Практичне заняття за темою "Методика роботи з поняттями"

Мета заняття – вивчення сутності понять та розгляд основних операцій з ними.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:
 навчитися формулювати визначення;
 навчитися формувати класифікації;
 придбати навички щодо виявлення суттєвих ознак об'єктів, що досліджуються.

Ключові слова: поняття, суттєві ознаки, визначення, класифікація.

Навчальний матеріал. Робота з поняттями є невід'ємною складовою дослідницького процесу, оскільки науковий рівень теорії, глибина її висновків, спроможність адекватно відобразити глибинні процеси, закономірності значною мірою залежать від зрілості, вираженості й досконалості наукових понять, якими вона оперує.

Для того щоб розкрити *сутність* явища, що досліджується, необхідно, перш за все, виявити його *суттєві ознаки* та зафіксувати отримані знання в формі *визначення*. Подальше вивчення різних варіантів явища, що досліджується, неможливо без застосування операції *класифікації*. Чітке формулювання визначень та класифікацій дозволяє запобігти незрозумілостей як на стадії апробації результатів наукового дослідження, так і на стадії їх запровадження.

Розглянемо більш детально взаємозв'язок між термінами "поняття", "суттєві ознаки" та "визначення".

Суттєві ознаки – це такі ознаки, кожна з яких *необхідна*, а всі разом *достатні* для того, щоб відрізнити дані предмети від усіх інших. Ознака вважається необхідною, якщо, втрачаючи її, предмет перестає бути самим собою.

Поняття – це форма мислення, що забезпечує пізнання сутності явищ, процесів, узагальнення їх ознак. Поняття створюються як результат двох операцій: виділення загальних ознак у ряді схожих об'єктів; абстрагування від інших ознак.

Зміст поняття – це сукупність істотних ознак предмета, про який йдеться у понятті.

Визначення – це логічна операція, що розкриває зміст поняття.

Формула явного визначення:

$$A \in B \cup C, \quad (1)$$

де A – поняття, що визначається;

B – поняття, більш загальне стосовно A (рід);

C – ознаки, які виділяють предмети A серед всіх предметів B (видова відмінність);

загалом " $B \cup C$ " – поняття, що визначає.

У науці вдаються до різних видів визначення понять, характер і структура яких залежать передусім від обраної основи поділу визначень.

Так, залежно від того, розкривається у визначенні зміст поняття чи з'ясовується ім'я, яким це поняття позначається, розрізняють реальні та номінальні визначення.

Реальне визначення – визначення, що розкриває істотні та загальні ознаки визначуваного поняття.

Номінальне визначення – визначення, завдяки якому з'ясовується ім'я, яким позначається відповідне поняття.

Для того щоб правильно розуміти та формулювати визначення, необхідно вміти встановлювати обсяг понять, виявляти родові та видові поняття, виконувати операції узагальнення та обмеження понять.

Обсяг поняття визначається сукупністю предметів, на які воно розповсюджується. Якщо обсяг одного поняття входить до обсягу іншого, то більш широке за обсягом поняття називається родовим, а більш вузьке – видовим.

Суттєві ознаки – це ознаки, які визначають якісну специфіку предмета, що досліджується, його сутність.

Наприклад, зміст поняття "грабіж" складають такі суттєві ознаки: 1) відкрите; 2) викрадання; 3) чужого майна.

Суттєві ознаки можуть бути: родовими чи видовими.

Родові суттєві ознаки – це ознаки такого класу предметів, у якому виділяється певний підклас.

Видові суттєві ознаки – це ознаки, на підставі яких виділяють підкласи в межах класу.

Наприклад, родовою суттєвою ознакою поняття "студент" буде "людина, що навчається", а видовою суттєвою ознакою – "навчатися у вищому навчальному закладі".

Взаємозв'язок обсягу поняття та його змісту формулюється у вигляді логічного закону "зворотного відношення": зі збільшенням змісту поняття зменшується його обсяг, а зі збільшенням обсягу поняття зменшується його зміст.

Обмеження – це логічна операція з поняттями, за допомогою якої здійснюється перехід від поняття з більш широким обсягом до поняття з більш вузьким обсягом шляхом ускладнення (збагачення) змісту.

Узагальнення – це логічна операція, за допомогою якої здійснюється перехід від поняття з більш вузьким обсягом до поняття з більш широким обсягом шляхом скорочення (збіднення) його змісту.

Для того щоб визначення правильно виконувало свою функцію, тобто розкривало сутність поняття, що визначається, воно повинно відповідати таким правилам:

1. *Правило співвимірності поняття, що визначається, з поняттям, що визначає: вони повинні охоплювати одну й ту саму сукупність предметів.*

2. *Заборона хибного кола: не можна визначати поняття через самого себе.*

3. *Визначення повинно бути зрозумілим та відображати суттєві ознаки поняття, що визначається.*

Робота з поняттями у рамках наукових досліджень полягає не тільки в формулюванні визначень, але й у формуванні класифікацій.

Класифікація – це частинний випадок поділу. Поділ полягає у групуванні тих предметів, які мають на увазі в похідному понятті. Отримані в результаті цього групи називаються **членами поділу**, а ознака, за яким відбувається поділ, називається **основою поділу**. Під класифікацією зазвичай розуміють багатоступінчатий, розгалужений поділ.

До класифікацій пред'являють такі вимоги:

1. Поділ повинен бути вичерпним, тобто класифікація повинна охоплювати всю множину об'єктів без залишку.

Приклад порушення цієї вимоги: "Люди поділяються на тих, хто має початкову освіту, тих, хто має середню освіту, та тих, хто має вищу освіту".

2. Один об'єкт повинен відноситися тільки до одного класу (групи).

Приклад порушення цієї вимоги: "Числа поділяються на кратні двом; кратні трьом; кратні п'ятьом та прості (які діляться тільки на себе та одиницю)".

3. Поділ повинен проводитися за однією основою, тобто обрану спочатку ознаку не потрібно під час поділу змінювати та доповнювати.

Приклад порушення цієї вимоги: "Люди поділяються на чоловіків, жінок Південної півкулі та жінок Північної півкулі".

Завдання для самостійного виконання

1. За темою обраного наукового дослідження сформулювати п'ять ключових понять предметної області, що досліджується. Навести їх визначення. Для кожного поняття вказати відповідне родове та видове поняття.

2. Сформувати дві класифікації елементів предметної області, що досліджується в науковій роботі. Результати наведеної роботи за пп. 1, 2 оформити у вигляді звіту.

Вправа "Визначення поняття"

Наступна розумова операція, з якою студенти повинні познайомитися, називається визначенням поняття. За допомогою цієї операції розкривають зміст поняття, тобто вказують, що це поняття позначає, які ознаки об'єднаних даним поняттям предметів маються на увазі. Визначення повинне, по-перше, розкривати сутність предметів і, по-друге, відрізнити даний предмет від всіх інших.

Дати визначення будь-якому поняттю означає назвати родові (загальніше) поняття, в яке входить дане поняття, а також знайти видові ознаки, тобто такі якості, якими володіють всі об'єкти, названі даним поняттям, і не володіють інші об'єкти, що входять в родові поняття.

Родові і видові ознаки поняття зазвичай називаються істотними, оскільки вони і є тим головним, що ми виражаємо за допомогою поняття. Останні ознаки називаються неістотними, випадковими.

У наступних завданнях проведіть аналіз понять, тобто виділіть істотні і випадкові їх ознаки:

Менеджмент: а) міждисциплінарна галузь; б) частина управлінської діяльності організації; в) управління; г) наука; д) орган управління; е) система прийняття рішень; ж) самостійний вид діяльності; з) ефективне досягнення цілей.

Планування: а) розподіл ресурсів; б) мета; в) функція управління; г) важливий інструмент; д) стратегія.

Система: а) ціле; б) порядок дій; в) спосіб організації; г) сукупність одиниць; д) форма чого-небудь.

Організація: а) частина управлінської діяльності; б) група людей; в) процес розподілу роботи; г) взаємодія; Д) цільове об'єднання ресурсів.

Середовище організації: а) сукупність умов; б) непрямий вплив; в) внутрішня; г) оточення.

Прогнозування: а) дослідження; б) оцінка ймовірності; в) пророкування; г) творчий процес; д) аналіз ситуації.

Продуктивність: а) ефективність; б) навантаження; в) продуктивність; Г) витрати сил.

Повноваження: а) права; б) влада; в) начальство; г) компетенція; д) доручення.

Підрозділ: а) частина організації; б) підкомплекс; в) розряд; г) курінь; д) розбивка.

Модель: а) спрощений; б) подання устрою; в) зразок; г) схема; д) маленький.

Кооперація: а) співробітництво; б) форма організації праці; в) сукупний; г) товариство.

Завдання: а) робота; б) загадка; в) проблема; г) вправа; д) альтернатива.

Децентралізація: а) видалення; б) передача повноважень; в) відділення від центра; г) самоврядування.

Адаптація: а) пристосовувати; б) звикання; в) спрощення; г) узгодження.

Департаменталізація: а) розподіл; б) відділ; в) функціональна; г) структура організації.

Контроль: а) перевірка; б) спостереження; в) оглядання; г) ревізія.

Змістовий модуль 2. Технологія проведення наукових досліджень

Практичне заняття за темою "Технологія роботи з літературою"

Мета заняття – провести аналіз наукової публікації за темою обраного наукового дослідження.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання:

набути навичок щодо аналізу наукових текстів;

навчитися виявляти в науковій статті структурні елементи відповідної дослідницької роботи.

Ключові слова: наукова стаття, структурування наукової статті.

Науковим вважається видання результатів теоретичних або емпіричних досліджень, а також підготовлених науковцями до публікації пам'яток культури та літературних текстів. Воно призначене для фахівців відповідної галузі та наукової роботи. Наукові видання можуть бути двох груп – науково-дослідні та джерелознавчі.

До науково-дослідних належать (рис. 2):

- монографія (наукова праця, присвячена дослідженню однієї теми);
- науковий реферат (автореферат) – коротке викладення автором змісту наукового дослідження, дисертаційної роботи перед поданням її до захисту;
- інформативний реферат – коротке письмове викладення однієї наукової праці, що стисло висвітлює її зміст. Він акцентує увагу на нових повідомленнях;
- тези доповідей, а також матеріали наукової конференції (неперіодичний збірник підсумків конференції, доповідей, рекомендацій та рішень);
- збірники наукових праць (збірники матеріалів досліджень наукових статей, виконаних у наукових установах, навчальних закладах).

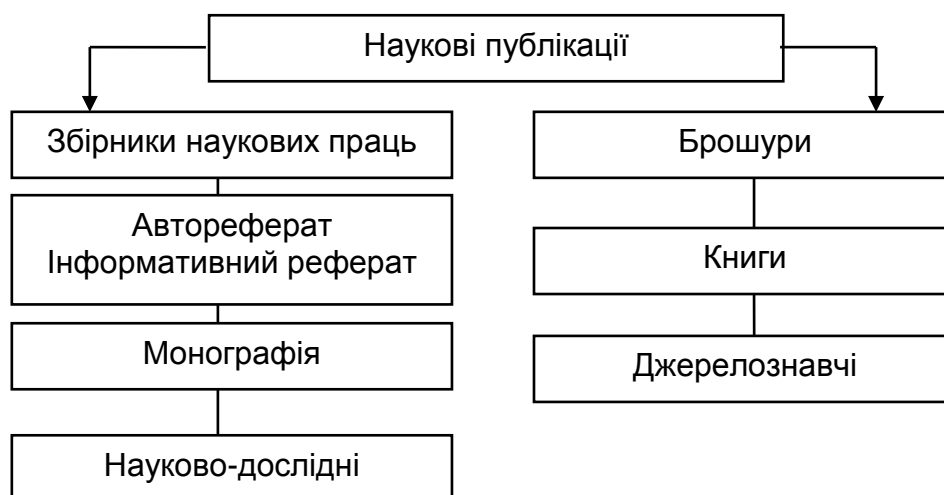

Рис. 2. Перелік наукових публікацій

До другої групи наукових видань належать: джерелознавчі видання або наукові документальні видання, які містять пам'ятки культури та історичні документи, що пройшли текстологічне опрацювання, мають коментарі, вступи, статті, допоміжні покажчики тощо.

Наукова стаття становить опис певного наукового дослідження: його задумки та результатів, прийнятих гіпотез та аксіом, методів та моделей. Для того щоб правильно зрозуміти зміст статті, студент повинен вміти правильно аналізувати та структурувати статтю.

Структурувати наукову статтю означає знайти в тексті статті опис ключових елементів відповідного наукового дослідження в їх логічному взаємозв'язку. Іншими словами, це означає "розшифрувати" статтю.

Структурування наукового тексту дозволяє читачеві відтворити картину основних моментів науково-дослідної роботи, правильно оцінити новизну та важливість отриманих результатів та, що є головним, ефективно використовувати їх у своїй професійній діяльності.

У процесі структурування наукової статті студент повинен виявити наступні ключові елементи наукового дослідження:

1. Проблема предметної області та обґрунтування її актуальності.
2. Наукова проблема.
3. Об'єкт наукового дослідження.
4. Предмет наукового дослідження.
5. Мета наукового дослідження.
6. Гіпотеза.
7. Наукові факти, на основі яких сформульована гіпотеза.
8. Методи, що застосовуються в науковому дослідженні.
9. Отримані висновки.
10. Нові поняття.
11. Науковий результат.

Деякі з перерахованих елементів можуть бути описані в тексті статті явно, інші – неявно. В другому випадку необхідно сформулювати відповідні елементи наукового дослідження самостійно.

Проведене структурування тексту дозволяє виокремити головні ідеї статті, виявити місце роботи в загальному переліку сучасних наукових досліджень а також зрозуміти теоретичну та прикладну цінність отриманих результатів.

Крім того, проведений аналіз дозволяє схематично зобразити зміст наукової статті.

Після виявлення структурних елементів тексту робота з літературним джерелом не закінчується. На основі результатів проведеного аналізу статті студент має також виконати наступні дії:

1. Скласти анотацію публікації.
2. На основі пристатейної бібліографії та матеріалу статті доповнити та уточнити бібліографічний перелік літератури за тематикою свого наукового дослідження.
3. Законспектувати основні положення статті, які представляють цінність для науково-дослідної роботи.

Завдання для самостійного виконання

1. Вибрати наукову статтю за тематикою обраного наукового дослідження та виявити структурні елементи публікації.
2. Скласти анотацію статті.

Практичне заняття за темою "Представлення результатів дослідження"

Мета заняття – засвоїти елементи методики вивчення, обробки літературних джерел та складання бібліографії.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання:

навчитися складати конспект, реферат, анотацію наукових робіт (статей, тез доповідей, монографій);

придбати навички складання бібліографії наукових публікацій за тематикою, що досліджується.

Ключові слова: конспект, реферат, реферування, анотація, бібліографія.

Навчальний матеріал. Першим етапом виконання будь-якого дослідження є збір матеріалів – цифрових, фактичних, літературних, – що в сукупності складають інформаційну базу дослідження. Повнота і якість зібраного матеріалу справляє вирішальний вплив на результати дослідження. Під час збору матеріалів для наукового дослідження слід керуватися такими принципами:

1) матеріали повинні збиратися цілеспрямовано, залежно від мети і завдань наукового дослідження;

2) склад і структура цих матеріалів має відповідати структурі дослідження;

3) процес збору матеріалів складається з двох стадій: спочатку матеріал накопичується без оцінки його значення, а потім проводиться фільтрація, або відбір релевантних, істотних, необхідних елементів та виключення зайвих чи дублюючих.

В економічних дослідженнях важливими джерелами інформаційного матеріалу є наукова література, дані офіційної державної статистики та звітні дані досліджуваних підприємств. Збір матеріалу обов'язково має супроводжуватись його оцінюванням.

Для будь-якої науково-дослідницької роботи досить важливими є літературні джерела. Зазначимо, що їх вивчення необхідно починати з фундаментальних робіт і рухатися від загального до частинного, від базових положень до більш конкретних. Щодо хронологічного порядку видання літературних джерел, то спершу вивчають останні публікації, а потім – більш віддалені у часі. Аби оперативно добути необхідну інформацію з літературного джерела, вивчення його доцільно здійснювати поетапно.

Спершу слід ознайомитись з інформаційним документом у цілому: вивчити його зміст та вступ (передмову). Далі слід вибірково переглянути матеріали тих розділів, які становлять інтерес, скажімо, ілюстративні матеріали, перші речення абзаців, висновки. У разі, коли переглянуті матеріали стосуються теми дослідження, розділ необхідно уважно прочитати, критично оцінити прочитане і занотувати найцікавіші положення як фрагменти майбутньої роботи. На останньому етапі з таких фрагментів необхідно зробити відповідні записи.

Для того, щоб ефективно обробити відібрану інформацію, необхідно освоїти деякі способи роботи з інформацією, такі як складання плану, виписування, цитування, конспектування, тези тощо.

План – це "скелет" тексту, він компактно відображає послідовність викладу матеріалу. План як форма запису звичайно значно більш детально передає зміст частин тексту, ніж зміст. Він знаходить непослідовність думки, виявляє повторення, прискорює переробку матеріалу, допомагає вести самоконтроль.

Складаючи план при читанні тексту, перш за все, необхідно визначити межі думок. Ці місця в книзі негайно ж відзначити, використовуючи вкладні листки. Вибраним уривкам дати заголовки, формулюючи відповідний пункт плану. Необхідно, щоб заголовки-пункти плану найбільш повно розкривали думки автора. Запис плану повинен бути зроблений так, щоб її легко можна було охопити одним поглядом. Вдало складений план говорить про вміння аналізувати текст, про ступінь засвоєння його змісту.

Приклад складання плану науково-дослідної роботи студента за темою "Системи підтримки ухвалення рішень".

ПЛАН

1. Опис процесу ухвалення рішень в управлінні організацією.
  - Єство процесу ухвалення рішень. Цілі ухвалення рішень.
  - Інформаційні вимоги на різних стадіях ухвалення рішень.

2. Системи підтримки ухвалення рішень (СПУР).

- Визначення і єство СПУР. Цілі СПУР.
- Компоненти СПУР.
- Набір технологій аналітичного моделювання.
- Класи й основні види СПУР.

3. Аналіз проблем у створенні корпоративних СПУР.

• Визначення поняття Центрального Сховища Даних. Проблеми створення і використання.

- Поняття Вітрини Даних. Способи створення.

Під час роботи з новим матеріалом корисно складати конспект.

Конспект – це стисле викладення найсуттєвішого в даному матеріалі (детальне викладення змісту інформації).

Іноді можна скористуватися й словами автора, але обов'язково оформити їх як цитату. Максимально точно записуються: формули, визначення, схеми, складні для розуміння місця, від яких залежить розуміння головного, все нове, незнайоме, чим часто доведеться користуватися та що складно отримати з інших джерел, а також цитати, дані статистики.

Рекомендації щодо складання конспектів:

головне – це вміти виділити раціональне зерно стосовно теми, що розробляється;

конспект повинен бути змістовним, повним та, якщо можливо, стислим. Повнота запису означає не обсяг, а все те, що є головним у даній інформації;

для того щоб конспект був стислим, необхідно текст передавати своїми словами, що потребує осмислення, аналізу прочитаного, тобто приносить користь;

слід застосовувати скорочення слів, але щоб не був втрачений зміст;

конспект повинен бути правильно оформлений. Кожний твір бажано законспектувати в окремому зошиті. Запис необхідно вести тільки з однієї сторони аркушу з полями близько $\frac{1}{4}$ ширини аркушу;

текст повинен мати абзаци та ієрархічний поділ по пунктах;

для виділення головних думок необхідно використовувати підкреслювання суцільними та пунктирними лініями.

Існують два способи складання конспектів:

1. Вибрана інформація за даною тематикою проробляється послідовно. Спочатку складають конспект на кожен інформаційний блок, а потім

все об'єднують в оглядовий твір. Цей спосіб найбільш розповсюджений, але не достатньо ефективний – потребує великих витрат часу.

2. Вибірковий, який передбачає:

детальну інформацію розташовують вряд за ступенем повноти, актуальності, новизни;

вивчення найповнішої сучасної інформації з високим науковим рівнем;

складання повного плану теми за допомогою змісту;

швидку проробку менш важливої другорядної інформації, доповнюючи нею основний план першоджерела;

у випадку повторення другорядну інформацію пропускають.

Другий спосіб скорочує час на підготовку узагальненого конспекту.

Важливо також уміти виконувати наукове реферування матеріалу та складання наукового огляду.

Реферування – це стисле викладення первинного документа (або його частини) з основними фактичними даними та висновками. У результаті виходить реферат, який вміщує: тему, предмет, об'єкт дослідження, мету, метод проведення роботи, отримані результати, висновки, сферу застосування.

Слово реферат походить від латинського *referre*, що означає повідомляти, докладати. Реферування тексту зводиться до пошуку та фіксації принципово важливих положень літературного джерела.

Реферат не є просто урізаним варіантом першоджерела. Кожний реферат має свою специфіку: стиль та логіку викладення, композицію та мову. Характер реферату залежить від того, ким та з якою метою ведеться реферування.

Основні принципи та правила реферування:

1. Заголовок реферату зазвичай відповідає точній назві першоджерела.

2. Перед тим як реферувати, слід уважно прочитати текст, виокремити ключові положення та скласти план реферату, вказати мету, завдання роботи, дослідницькі прийоми, дані про його об'єкт, отримані результати та висновки. Обсяг реферату зазвичай складає 5 – 15 % першоджерел. Мова повинна бути лаконічною та точною. Текст реферату слід починати безпосередньо з викладення суті питання.

3. Неприпустимі викривлення та спрощення змісту роботи, що реферується. Виключеннями є випадки, коли реферат призначений для

непідготовленої аудиторії. У рефераті слід використовувати ті ж самі терміни, що й у першоджерелі.

4. Ілюстративний матеріал (схеми, рисунки, таблиці, графіки, формули) слід використовувати тільки в тих випадках, коли він відображає висновки роботи чи пояснює зміст дослідження.

Своєрідним видом реферативної обробки тексту є анотація. У ній також викладається зміст публікації, але зазвичай коротше, ніж у рефераті.

Анотація – це коротка характеристика публікації з точки зору змісту, призначення, форми та інших особливостей. Анотації складають на документ інформації в цілому.

Головна **відмінність анотації від реферату** полягає у тому, що в рефераті факти, основні положення роботи викладаються тією ж мовою, а **в анотації завжди висловлюється відношення автора до роботи**, що розглядається, в ній відмічаються мета, завдання, практична цінність роботи.

Анотація до наукової статті містить до 40 слів та розташовується на початку статті. Ще одним важливим аспектом у роботі з літературними джерелами є складання бібліографії за темою обраного наукового дослідження.

Бібліографія – це перелік різних інформаційних документів за тематикою, що досліджується, із вказуванням таких даних: прізвище та ініціали автора, назва джерела, місце видання, видавництво, рік видання, обсяг джерела в сторінках. Бібліографічний опис оформлюється згідно з ГОСТ 7.1-84. СИБІД (табл. 3). Бібліографічний опис документа. Загальні вимоги і правила складання.

Таблиця 3

Зразки оформлення джерел у списку літератури

Вид джерела	Зразки оформлення
1	2
Закони, підзаконні акти	1. Господарський Кодекс України від 16.01.2013 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 18, № 19–20, № 21–22. – Ст. 144. 2. Закон України "Про Державну програму економічного і соціального розвитку України на 2010 рік" від 20.05.2010 р. № 2278-17 // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 33. – Ст. 470. 3. Постанова Кабінету Міністрів України "Про схвалення Державної програми розвитку промисловості на 2003 – 2011 роки" від 28.06.2003 р. № 1174 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 31. – Ст. 1628.

1	2
Державні стандарти	4. Система управління якістю. Вимоги: ДСТУ ISO 9001-2001. – Чинний від 27.06.2011 р. – К. : Держстандарт України, 2011. – 30 с.
Закони, підзаконні акти, стандарти, розміщені в мережі Інтернет	5. Закон України "Про Державну програму економічного і соціального розвитку України на 2010 рік" від 20.05.2010 р. № 2278-17 [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2278-17 .
Монографії, підручники, навчальні посібники, словники (один автор)	6. Горбатов В. М. Конкурентоспособность и циклы развития интегрированных структур бизнеса : монография / В. М. Горбатов. – Х. : ИД "ИНЖЭК", 2008. – 592 с. 7. Жаліло Я. А. Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика : монографія / Я. А. Жаліло. – К. : НІСД, 2008. – 362 с. 8. Кнорринг В. И. Теория, практика и искусство управления : учебник / В. И. Кнорринг. – 2-е изд., изм. и доп. – М. : Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА – ИНФРА-М), 2011. – 528 с.
Монографії, підручники, навчальні посібники, словники (чотири автори)	9. Баланс между стратегией и контролем / Н.-Г. Ольве, К.-Й. Петри, Ж. Рой, С. Рой ; пер. с англ. Е. Колотвиной; под ред. Е. Добровольского. – СПб. : Питер, 2005. – 320 с. 10. Реинжиниринг бизнес-процессов : учебник / Н. М. Абдикеев, Т. П. Данько, С. В. Ильдеменов, А. Д. Киселев. – М. : ЭКСМО, 2005. – 592 с.
Монографії, підручники, навчальні посібники, словники (чотири автори)	11. Баланс между стратегией и контролем / Н.-Г. Ольве, К.-Й. Петри, Ж. Рой, С.Рой ; пер. с англ. Е. Колотвиной ; под ред. Е. Добровольского. – СПб. : Питер, 2005. – 320 с. 12. Реинжиниринг бизнес-процессов : учебник / Н. М. Абдикеев, Т. П. Данько, С. В. Ильдеменов, А. Д. Киселев. – М. : ЭКСМО, 2005. – 592 с. 13. Конкурентоспособность предприятия: оценка, диагностика, стратегия : научное издание / Ю. Б. Иванов, А. Н. Тищенко, Н. А. Дробитько, О. С. Абрамова. – Х. : Изд. ХНЭУ, 2004. – 256 с.
Монографії, підручники, навчальні посібники, словники (понад чотири автори)	14. Концептуальні засади управління підприємством як економічною системою : монографія / за заг. ред. к.е.н., доц. В. О. Коюда. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2007. – 414 с. 15. Большой экономический словарь / под ред. А. Н. Азрилияна. – 2-е изд., доп. и перераб. – М. : Институт новой экономики, 1997. – 864 с. 16. Менеджмент процессов / под ред. Й. Беккера, Л. Вилкова, В. Таратухина и др. ; пер. с нем. – М. : Эксмо, 2007. – 384 с. 17. Корпоративное управление машиностроительным предприятием: проблемы, пути решения : монография / В. С. Пономаренко, Е. Н. Ястремская, В. М. Луцковский и др. – Х. : ИД "ИНЖЭК", 2006. – 232 с.
Частина видання (монографії)	18. Лепейко Т. І. Сучасні підходи до виділення підсистем підприємства / Т. І. Лепейко, А. В. Котлик // Концептуальні засади управління підприємством як економічною системою : монографія / за заг. ред. В. О. Коюда. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2007. – С. 26 – 47. 19. Булеев И. П. Конкурентоспособность: теория и практика / И. П. Булеев // Конкурентоспроможність: проблеми науки і практики : монографія. – Х. : ВД "ИНЖЕК", 2006. – С. 63 – 91.

1	2
Багатотомні видання	20. Макконнелл Кемпбелл Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика / Кэмпбелл Р. Макконнелл, Стэнли Л. Брю ; пер. с англ. – В 2-х т. – Т. 2. – М. : Республика, 1992. – 400 с.
Перекладні видання	21. Имаи М. Гемба кайдзен: путь к снижению затрат и повышению качества / М. Имаи ; пер. с англ. – М. : "Альпина Бизнес Букс", 2005. – 346 с. 22. Робсон М. Практическое руководство по реинжинирингу бизнес-процессов / М. Робсон, Ф. Уллах ; пер. с англ. под ред. Н. Д. Эриашвили. – М. : Юнити-Дана, Юнити, 2003. – 222 с.
Статті в періодичних виданнях (журналах, газетах)	23. Белоусов В. Л. Анализ конкурентоспособности фирмы / В. Л. Белоусов // Маркетинг в России и за рубежом. – 2001. – № 5. – С. 86–91.
Статті на інтернет-ресурсах	24. Александрова Ю. Ю. Современное содержание механизма конкуренции [Электронный ресурс] / Ю. Ю. Александрова // Проблемы современной экономики. – 2007. – № 1 (21). – Режим доступа : http://www.m-economy.ru/art.php3?artid=21900 .
Збірники наукових праць	25. Наумов О. Б. Концептуальні підходи до формування механізму адаптаційних систем управління якістю текстильної продукції / О. Б. Наумов, О. В. Мартинова // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. праць. – Випуск 238. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2008. – Т. 4. – С. 968–977.
Тези доповідей на конференціях	26. Когай Е. А. Региональные ориентиры стратегии устойчивого развития / Е. А. Когай : тезисы докладов XIII Международной конференции по экологическому образованию "Экологическое образование в интересах устойчивого развития: опыт и перспективы", Москва, 27 – 28 июня 2007 г. – М. : РГБ, 2007. – С. 17–19. 27. Арутюнов Ю. А. Формирование региональной инновационной системы на основе кластерной модели экономики региона [Электронный ресурс] / Ю. А. Арутюнов, И. В. Зимина, И. Ф. Чадин : материалы IV Северного Инвестиционного Форума "От сырья к высоким технологиям", г. Сыктывкар, 12 – 14 ноября 2008 г. – Режим доступа : www.forumrkomir.ru/prez/arutyunov.ppt .
Автореферати дисертацій	28. Барабась Д. О. Управління конкурентними перевагами підприємства (на прикладі підприємств швейної галузі) : автореф. дис... канд. економ. наук: 08.06.01 / Д. О. Барабась. – К., 2003. – 18 с.
Дисертації	29. Беседовський О. М. Прийняття управлінських рішень: процесний підхід : дис. ... канд. економ. наук: 08.06.01 / О. М. Беседовський. – Х., 2004. – 241 с.
Довідкові видання	30. Капітальні інвестиції за січень–вересень 2010 року: Експрес-випуск № 263 від 15.11.2010 р. [Електронне видання] // Офіційний сайт Державного комітету статистики України. – Режим доступу : http://ukrstat.gov.ua . 31. Інтернет-сайт проекту "Рейтинг" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://alt.com.ua/ukr . 32. Єдиний інформаційний масив даних про емітентів цінних паперів [Електронний ресурс] // Інтернет-портал Державної установи "Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку України". – Режим доступу : http://www.smida.gov.ua .

1	2
Монографії, підручники, навчальні посібники, (два – три автори)	33. Мескон М. Х. Основы менеджмента / М. Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури ; пер. с англ. – М. : Дело, 1999. – 800 с. 34. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. – М. : ИНФРА-М, 1997. – 496 с.

Завдання для самостійного виконання

1. Сформувати параметри бібліографії за тематикою наукового дослідження за аналогією з прикладом:

тематика – антикризове управління підприємствами;
суміжна тема – антикризове управління на макрорівні;
ключові слова – криза, банкрутство, санація;
коло країн – Україна, Росія, США, Японія, Євросоюз;
мови – українська, російська, англійська;
період – останні 5 – 7 років.

2. Скласти бібліографію наукових публікацій за тематикою свого наукового дослідження.

Практичне заняття за темою "Методи та моделі наукового дослідження"

Мета заняття – вивчити основи моделювання в наукових дослідженнях, придбати навички побудови діаграми причинно-наслідкових зв'язків та математичної імітаційної моделі.

Ключові слова: модель, моделювання, діаграма причинно-наслідкових зв'язків, математична модель, образно-знакова модель, імітаційна модель.

Модель – це образ (аналог) об'єкта-оригіналу, що відображає його суттєві властивості та замінює його в процесі дослідження.

Моделювання – процес дослідження об'єктів (явищ, процесів) шляхом побудови та вивчення їх моделей.

Предметне моделювання – це такий вид моделювання, в якому модель та прототип мають схожу побудову чи однакову природу процесів, які в них протікають.

При **аналоговому моделюванні** прототип та модель мають різну фізичну природу процесів, але ці процеси описуються однаковими математичними співвідношеннями.

Усі існуючі моделі звичайно підрозділяють на три типи:

- фізичні;
- істотно-математичні;
- логіко-математичні Аі (до них належать також економіко-математичні).

Фізичні моделі мають природу подібну до природи досліджуваного об'єкта й відрізняються від нього лише розмірами, швидкістю плину досліджуваних явищ і іноді матеріалом. Найпростішою формою фізичної моделі є макет.

Істотно-математичні моделі мають відмінну від прототипів фізичну природу, але допускають однаковий з оригіналом математичний опис.

Логіко-математичні моделі конструюються зі знаків. Це абстрактні моделі, які будуються як обчислення. Між цими типами моделей немає різких граней. Так логіко-математичні моделі можна втілити в істотно-математичні й навіть у фізичні.

Моделювання базується по аналогії. Моделлю називають штучно створений механізм, що має визначення аналогу з досліджуваним механізмом, і взагалі, створення моделей неможливо без того, щоб не був застосований метод мислення за аналогією. Але аналогія, як відомо, дає ймовірне знання. Його ще треба перевіряти на практиці. Конструюючи моделі, необхідно не випустити з уваги, що якою б доброю не була модель вона лише приблизно відображає досліджуваний об'єкт, і спрощує його. Модель і оригінал нетотожні, а тільки подібні.

Наприклад, формула рентабельності теж модель:

$$P = \left(\frac{П}{C} \right) \times 100 ,$$

де P – рентабельність;

$П$ – прибуток від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг);

C – собівартість продукції.

Така модель називається *математичною*.

Стандартних рекомендацій з вибору й побудови моделей не існує, однак варто виконувати такі умови:

- модель повинна відображати істотні сторони предмета, процесу;
- модель повинна бути адекватною, тобто описувати закономірності досліджуваного предмета, явища, процесу з необхідною точністю;

– у ході побудови моделі необхідно враховувати особливості досліджуваного явища, процесу (безперервність і дискретність, статичність і динамічність, детермінованість і імовірність, лінійність і нелінійність).

Під **вербальною (текстовою) моделлю** розуміють модель, записану на формалізованому діалекті природної мови.

До **образно-знакових моделей** відносять креслення, графіки, схеми, таблиці. Важливим елементом цих моделей є умовні позначення.

Також, необхідно зазначити, що у ході наукових досліджень використовують **вужькоспеціалізоване знакове моделювання** – не універсальне, зі своїм набором спеціальних конструктів та знаків для їх вираження.

Умовні позначення (змінні) для основних характеристик об'єктів предметної області, що досліджується, можна наочно представити за допомогою **діаграми причинно-наслідкових зв'язків (ДПНЗ)**, елементами якої виступають **фактори** (причини), **відгуки** (наслідки) та **зв'язки між ними**, позначені стрілками. На ДПНЗ присутні також символи "+", що позначають позитивні зв'язки між елементами (при яких збільшення значень фактора призводить до зростання значень відгуку), та символи "-", що позначають негативні зв'язки (при яких збільшення значень фактора призводить до падіння значень відгуку).

Моделювання становить певний процес, що складається з таких етапів:

– побудова абстрактної моделі на основі аналізу наявної інформації й вихідної гіпотези;

– побудова моделі в конкретному (числовому) вигляді після проведення спостережень і експериментів.

Побудова абстрактної моделі включає:

– розбивку комплексного завдання (проблеми) на більш прості;

– пошук аналогій;

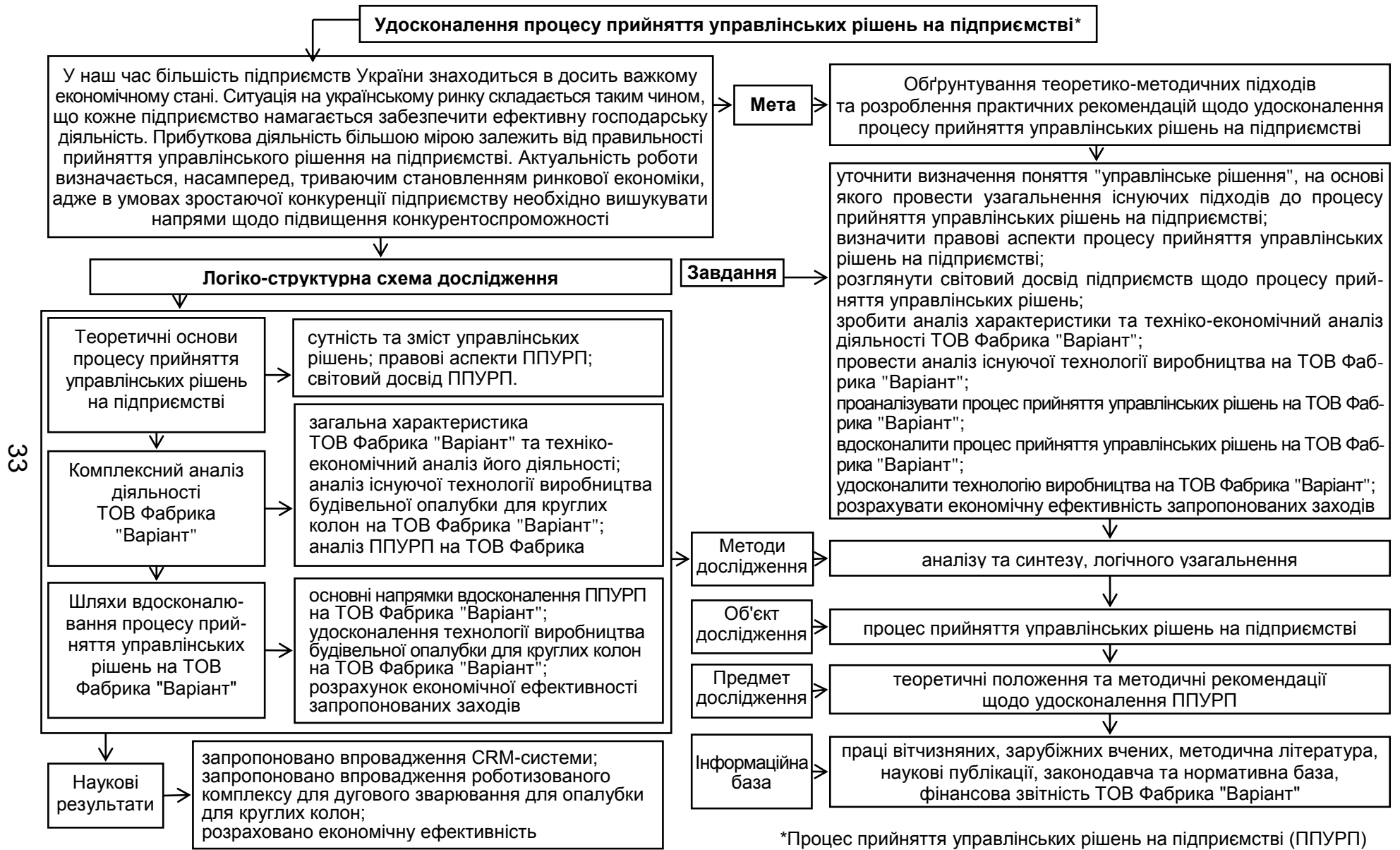
– введення символів;

– запис цільової функції й обмежень.

Завдання для самостійного виконання

Побудувати структурно-логічну схему основних елементів науково-дослідної роботи: задачі, зміст, наукові результати, публікації, а також встановити залежність між висновками і завданнями (рис. 3).

*Процес прийняття управлінських рішень на підприємстві (ППУРП)

Рис 3. Структурно-логічна схема дослідження

Тестові завдання для підсумкової контрольної роботи

1. Наука – це:

а) сфера людської діяльності, яка направлена на вироблення та систематизування нових знань про природу, суспільство, мислення та пізнання навколишнього світу;

б) результат цієї діяльності – система отриманих наукових знань, одна із форм суспільної свідомості, соціальний інститут;

в) спосіб теоретичного дослідження або практичного здійснення якого-небудь явища або процесу.

2. Під методом розуміють:

а) систему правил і прийомів підходу до вивчення явищ і закономірностей природи, суспільства, мислення, інструмент для відкриття об'єктивних законів дійсності;

б) науково обґрунтовані припущення, висунуті для пояснення якого-небудь процесу, які після перевірки можуть виявитися правдивими або помилковими;

в) сферу людської діяльності, яка направлена на вироблення та систематизування нових знань про природу, суспільство, мислення та пізнання навколишнього світу.

3. Гіпотеза – це:

а) науково обґрунтовані припущення, висунуті для пояснення якого-небудь процесу, які після перевірки можуть виявитися правдивими або помилковими;

б) система правил і прийомів підходу до вивчення явищ і закономірностей природи, суспільства, мислення, інструмент для відкриття об'єктивних законів дійсності;

в) визначення конкретного об'єкта й всебічне, достовірне вивчення його структури, характеристик, зв'язків на основі розроблених у науці принципів і методів пізнання, а також одержання корисних для діяльності людини результатів, впровадження у виробництво й одержання ефекту.

4. Під метою наукового дослідження розуміють:

а) визначення конкретного об'єкта й всебічне, достовірне вивчення його структури, характеристик, зв'язків на основі розроблених у науці принципів

і методів пізнання, а також одержання корисних для діяльності людини результатів, впровадження у виробництво й одержання ефекту;

б) науково обґрунтовані припущення, висунуті для пояснення якого-небудь процесу, які після перевірки можуть виявитися правдивими або помилковими;

в) сферу людської діяльності, яка направлена на вироблення та систематизування нових знань про природу, суспільство, мислення та пізнання навколишнього світу.

5. Спостереження – це:

а) метод пізнання, при якому об'єкт вивчають без втручання в нього, фіксують, вимірюють лише властивості об'єкта, характер його зміни;

б) науково обґрунтовані припущення, висунуті для пояснення якого-небудь процесу, які після перевірки можуть виявитися правдивими або помилковими;

в) метод пізнання, у якому провадять не тільки спостереження й виміри, але й здійснюють перестановку, зміну об'єкта дослідження.

6. Експеримент – це:

а) це найбільш загальний емпіричний метод пізнання, у якому провадять не тільки спостереження й виміри, але й здійснюють перестановку, зміну об'єкта дослідження;

б) науково обґрунтовані припущення, висунуті для пояснення якого-небудь процесу, які після перевірки можуть виявитися правдивими або помилковими;

в) складне наукове завдання, що охоплює значну область дослідження й має перспективне значення.

7. Під проблемою розуміють:

а) складне наукове завдання, що охоплює значну область дослідження й має перспективне значення;

б) це наукове завдання, що охоплює певну область наукового дослідження;

в) це найбільш загальний емпіричний метод пізнання, у якому провадять не тільки спостереження й виміри, але й здійснюють перестановку, зміну об'єкта дослідження.

8. Під темою слід розуміти:

а) наукове завдання, що охоплює певну область наукового дослідження;

б) складне наукове завдання, що охоплює значну область дослідження й має перспективне значення;

в) науково обґрунтовані припущення, висунуті для пояснення якогось процесу, які після перевірки можуть виявитися правдивими або помилковими.

9. Гіпотеза вживається у яких випадках:

а) коли відомі факти недостатні для пояснення причинної залежності явища, а є потреба в тому, щоб його пояснити; коли факти складні й гіпотеза може принести користь, як узагальнення знань у цей момент, як правильний крок до роз'яснення їх; коли причини, що зробили або провадять факти, недоступні досвіду, а тим часом дії або їх наслідки можуть бути досліджувані;

б) коли факти складні й гіпотеза може принести користь, як узагальнення знань у цей момент, як правильний крок до їх роз'яснення;

в) коли причини, що зробили або провадять факти, недоступні досвіду, а тим часом дії або їх наслідки можуть бути досліджувані.

10. Вимоги до сучасних гіпотез:

а) принципова перевірка запропонованої гіпотези;

б) принципова перевірка запропонованої гіпотези; максимальна спільність; принципова (логічна) простота; спадкоємний зв'язок висунутої гіпотези з попереднім знанням;

в) принципова (логічна) простота; спадкоємний зв'язок висунутої гіпотези з попереднім знанням.

11. Процес побудови гіпотези – це:

а) відкриття будь-якого явища або класу однорідних явищ, причина існування, вивчення цього явища або класу явищ за допомогою досвідів, доступних спостережень, формулювання гіпотези, основи наукових досліджень значення одного або декількох можливих наслідків, перевірка того, наскільки ці наслідки відповідають фактам дійсності;

б) побудова ряду суджень, які належать до певного предмета або питання, ідуть один за одним так, що з попередніх суджень із необхідністю

або високою ймовірністю впливають інші, а в результаті виходить відповідь на поставлене запитання;

в) формулювання гіпотези, визначення одного або декількох можливих наслідків.

12. Альтернатива – це:

а) кожна із двох або декількох, що виключають одна одну, можливостей, вибір між цими можливостями;

б) складні факти й гіпотеза можуть принести користь, як узагальнення знань у цей момент, як правильний крок до їх роз'яснення;

в) принципова (логічна) простота; спадкоємний зв'язок висунутої гіпотези з попереднім знанням.

13. Науковий аналіз:

а) спосіб пізнання об'єктивної дійсності;

б) ряд суджень, які належать до певного предмета або питання, ідуть одне за одним так, що з попередніх суджень із необхідністю або високою ймовірністю впливають інші, а в результаті виходить відповідь на поставлене запитання;

в) принципова (логічна) простота; спадкоємний зв'язок висунутої гіпотези з попереднім знанням.

14. Міркування – це:

а) ряд суджень, які належать до певного предмета або питання, ідуть одне за одним так, що з попередніх суджень із необхідністю або високою ймовірністю впливають інші, а в результаті виходить відповідь на поставлене запитання;

б) науково обґрунтовані припущення, висунуті для пояснення якого-небудь процесу, які після перевірки можуть виявитися правдивими або помилковими.

15. Висновок – це:

а) форма мислення, у якій з одного або декількох істинних суджень на підставі певних правил висновку виходить нове судження;

б) прості або складні судження;

в) перехід від загального знання до конкретного.

16. Елементами висновків є:

- а) прості або складні судження;
- б) форма мислення, у якій з одного або декількох істинних суджень на підставі певних правил висновку виходить нове судження;
- в) посилення й висновки виражають знання однакового ступеня спільності, тобто від конкретного до конкретного.

17. За ступенем спільності й спрямованості логічного наслідку розрізняють такі висновки:

- а) дедуктивні, індуктивні, висновки за аналогією;
- б) математичні, біологічні, медичні, правові;
- в) мета-теоретичні.

18. Методи дослідження класифікуються за стадіями науки:

- а) математичні, біологічні, медичні, правові;
- б) дедуктивні;
- в) теоретичні.

19. Залежно від рівня пізнання виділяють наступні методи рівнів:

- а) емпіричні, теоретичні;
- б) дедуктивні, індуктивні, за аналогією;
- в) емпіричні.

20. Порівняння – це:

- а) встановлення розходження між об'єктами матеріального світу або знаходження в них загального;
- б) знаходження числа, що визначає кількісне співвідношення однотипних об'єктів, що характеризують ті або інші властивості;
- в) фізичний процес визначення чисельного значення деякої величини шляхом порівняння з еталоном.

21. Рахування – це:

- а) знаходження числа, що визначає кількісне співвідношення однотипних об'єктів або їхніх параметрів, що характеризують ті або інші властивості;
- б) встановлення розходження між об'єктами матеріального світу або знаходження в них загального;
- в) метод дослідження і побудови наукової теорії.

22. Вимір – це:

- а) фізичний процес визначення чисельного значення деякої величини шляхом порівняння з еталоном;
- б) певний перехід від реального об'єкта дослідження до його знакової моделі;
- в) встановлення розходження між об'єктами матеріального світу або знаходження в них загального.

23. Аксиоматичним методом дослідження є:

- а) метод дослідження і побудови наукової теорії, за якими її базові положення приймаються за вихідні аксіоми, а всі інші виводяться з них шляхом міркування за певними логічними правилами;
- б) встановлення розходження між об'єктами матеріального світу або знаходження в них загального;
- в) фізичний процес визначення чисельного значення деякої величини шляхом порівняння з еталоном.

24. Формалізація – це:

- а) певний перехід від реального об'єкта дослідження до його знакової моделі, у процесі якого всі змістові терміни і твердження теорії замінюються логічними або математичними символами і формулами;
- б) метод дослідження і побудови наукової теорії;
- в) знаходження числа, що визначає кількісне співвідношення однотипних об'єктів або їхніх параметрів, що характеризують ті або інші властивості.

25. Методи експертних оцінок базуються на:

- а) збиранні та систематизації як індивідуальних, так і колективних оцінок, аналізуються і "об'єктивуються" їхні суб'єктивні оцінки за допомогою спеціальних процедур;
- б) припущенні про безперервність розвитку більшості процесів реального життя;
- в) на різноманітних методах, за допомогою яких здійснюється побудова і дослідження прогностичних моделей об'єкта прогнозування.

26. Методи екстраполяції – це:

- а) припущення про безперервність розвитку більшості процесів реального життя;

б) базуються на збиранні та систематизації як індивідуальних, так і колективних оцінок, аналізуються і "об'єктивуються" їхні суб'єктивні оцінки за допомогою спеціальних процедур;

в) різноманітні методи, за допомогою яких здійснюється побудова і дослідження прогностичних моделей об'єкта прогнозування.

27. Методи моделювання – це:

а) різноманітні методи, за допомогою яких здійснюється побудова і дослідження прогностичних моделей об'єкта прогнозування;

б) процес конструювання математичної моделі реальної системи;

в) концепцією цих методів є припущення про безперервність розвитку більшості процесів реального життя.

28. Імітаційне моделювання – це:

а) процес конструювання математичної моделі реальної системи з наступним дослідженням і проведенням експериментів на цій моделі;

б) різноманітні методи, за допомогою яких здійснюється побудова і дослідження прогностичних моделей об'єкта прогнозування;

в) базується на збиранні та систематизації як індивідуальних, так і колективних оцінок, аналізуються і "об'єктивуються" їхні суб'єктивні.

29. Під сценарієм майбутнього розуміють:

а) історико-системну модель соціального чи бісоціального розвитку;

б) перевірку, наскільки проект у галузі наукових досліджень і розробок узгоджується з факторами, які діють на основні показники моделі;

в) процес конструювання математичної моделі реальної системи з наступним дослідженням і проведенням експериментів на цій моделі.

30. Метод матричного (табличного) моделювання – це:

а) спосіб перевірки того, наскільки проект у галузі наукових досліджень і розробок узгоджується з факторами, які діють на основні показники моделі;

б) процес конструювання математичної моделі реальної системи з наступним дослідженням і проведенням експериментів на цій моделі;

в) припущення про безперервність розвитку більшості процесів реального життя.

31. Залежно від сфери застосування й ступеня спільності розрізняють методи:

- а) загальні, загальнонаукові, часткові, спеціальні;
- б) загальні;
- в) часткові.

32. Технікою дослідження є:

а) сукупність спеціальних прийомів для використання того або іншого методу;

б) процес конструювання математичної моделі реальної системи з наступним дослідженням і проведенням експериментів на цій моделі;

в) перевірка, наскільки проект у галузі наукових досліджень і розробок узгоджується з факторами, які діють на основні показники моделі.

33. Процедура дослідження полягає в:

а) певній послідовності дій, способі організації дослідження;

б) сукупності способів і прийомів пізнання;

в) загальній методології, що універсальна стосовно всіх наук і в зміст якої входять всі методи пізнання.

34. Методика – це:

а) сукупність способів і прийомів пізнання;

б) вчення про науковий метод пізнання;

в) певна послідовність дій, спосіб організації дослідження.

35. Поняття "методологія" – це:

а) сукупність методів, застосованих у якій-небудь сфері діяльності (науки, політики);

б) вчення про науковий метод пізнання;

в) сукупність методів, застосованих у якій-небудь сфері діяльності (науки, політики); вчення про науковий метод пізнання.

36. Скільки існує рівнів методології:

а) три;

б) чотири;

в) один?

37. Загальна методологія – це:

- а) методологія, універсальна стосовно всіх наук і в зміст якої входять всі методи пізнання;
- б) методологія наукового дослідження для груп родинних наук, що утворює загальні, приватні й загальнонаукові методи пізнання;
- в) методологія наукових досліджень конкретної науки, у зміст якої включають загальні загальнонаукові та спеціальні методи пізнання.

38. Системний підхід – це:

- а) науковий аналіз об'єкта здійснюється не ізольовано, а як складне ціле, розглядається не тільки будова й властивість об'єктів, але й зв'язку його частин, підсистем, їхні функції і їхній взаємозв'язок з навколишнім світом;
- б) у зміст включають загальні загальнонаукові, спеціальні методи пізнання;
- в) сукупність методів, застосованих у якій-небудь сфері діяльності (науки, політики); вчення про науковий метод пізнання.

39. Які стадії мають дослідження:

- а) вибір проблеми; знайомство з існуючими рішеннями; обґрунтована відмова від існуючих рішень; розгляд різних варіантів рішень, рішення;
- б) вибір проблеми;
- в) розгляд різних варіантів рішень?

40. Дедуктивний спосіб – це:

- а) спосіб дослідження, за якого приватні положення виводяться із загальних;
- б) спосіб дослідження, за якого по приватних фактах і явищах установлюються загальні принципи й закони;
- в) спосіб наукового дослідження, за якого явище розчленовується на складові частини.

41. Індуктивний спосіб – це:

- а) спосіб дослідження, за якого по приватних фактах і явищах установлюються загальні принципи й закони;

б) спосіб дослідження, за якого приватні положення виводяться із загальних;

в) спосіб наукового дослідження, що полягає в дослідженні явища в цілому, на основі об'єднання пов'язаних один з одним елементів у єдине ціле.

42. Аналіз – це:

а) спосіб наукового дослідження, при якому явище розчленовується на складові частини;

б) відволікання від другорядних факторів з метою зосередження на найважливіших особливостях досліджуваного явища;

в) спосіб дослідження, за якого по приватних фактах і явищах устанавлюються загальні принципи й закони.

43. Синтезом називають:

а) спосіб наукового дослідження, що полягає в дослідженні явища в цілому, на основі об'єднання пов'язаних елементів у єдине ціле;

б) спосіб наукового дослідження, при якому явище розчленовується на складові частини;

в) безперервний процес уточнення старих і розкриття нових, раніше невідомих сторін дійсності.

44. Ранжируванням є:

а) необхідність у ході аналізу розглянути велику кількість фактів;

б) безперервний процес уточнення старих і розкриття нових, раніше невідомих сторін дійсності;

в) відволікання від другорядних факторів з метою зосередження на найважливіших особливостях досліджуваного явища.

45. Абстрагування – це:

а) відволікання від другорядних факторів з метою зосередження на найважливіших особливостях досліджуваного явища;

б) необхідність у ході аналізу розглянути велику кількість фактів;

в) складання у відомості основних процесів явища до формул і спеціальної символіки.

46. Формалізація полягає в:

- а) складанні у відомості основних процесів явища до формул і спеціальної символіки;
- б) необхідність у ході аналізу розглянути велику кількість фактів;
- в) відволікання від другорядних факторів з метою зосередження на найважливіших особливостях досліджуваного явища.

47. Людське пізнання – це:

- а) безперервний процес уточнення старих і розкриття нових, раніше невідомих сторін дійсності;
- б) сукупність методів для вивчення складних об'єктів систем, що становлять складну сукупність взаємодіючих між собою елементів;
- в) форма мислення, за допомогою якої думка наводиться на яке-небудь загальне правило, загальне положення, що властиве всім одиничним предметам якого-небудь класу.

48. Під системним аналізом розуміють:

- а) сукупність прийомів і методів для вивчення складних об'єктів систем, що становлять собою складну сукупність взаємодіючих між собою елементів;
- б) форма мислення, за допомогою якої думка наводиться на яке-небудь загальне правило, загальне положення, що властиве всім одиничним предметам якого-небудь класу;
- в) складання у відомості основних процесів явища до формул і спеціальної символіки.

49. Зі скількох етапів складається системний аналіз:

- а) двох;
- б) чотирьох;
- в) п'яти?

50. Індукція – це:

- а) форма мислення, за допомогою якої думка наводиться на яке-небудь загальне правило, загальне положення, що властиве всім одиничним предметам якого-небудь класу;
- б) перехід від загального до частки;

в) коли з подібності деяких ознак двох або декількох предметів, явищ дійсності, які в цілому різні, робиться висновок про подібність інших ознак цих предметів, явищ.

51. У скількох видах виступає індуктивний висновок:

- а) двох;
- б) трьох;
- в) чотирьох?

52. Повна індукція – це:

а) вид індуктивного висновку, в результаті якого робиться загальний висновок про весь клас яких-небудь предметів на підставі знання про усі без винятку предмети даного класу;

б) вид індуктивного висновку, в результаті якого виходить який-небудь загальний висновок про весь клас предметів на підставі знання лише деяких предметів даного класу;

в) коли з подібності деяких ознак двох або декількох предметів, явищ дійсності, які в цілому різні, робиться висновок про подібність інших ознак цих предметів, явищ.

53. Неповна індукція – це:

а) вид індуктивного висновку, в результаті якого виходить який-небудь загальний висновок про весь клас предметів на підставі знання лише деяких предметів даного класу;

б) вид індуктивного висновку, у результаті якого робиться загальний висновок про весь клас яких-небудь предметів на підставі знання про усі без винятку предмети даного класу;

в) коли з подібності деяких ознак двох або декількох предметів, явищ дійсності, які в цілому різні, робиться висновок про подібність інших ознак цих предметів, явищ.

54. Методологія експерименту – це:

а) загальна структура (проект) експерименту, тобто постановка й послідовність виконання експериментальних досліджень;

б) процес знаходжень якої-небудь фізичної величини, досвідченим шляхом за допомогою спеціальних технічних коштів, це пізнавальний

процес порівняння величини чого-небудь із відомою величиною, прийнятої за одиницю (еталон);

в) вид індуктивного умовиводу, в результаті якого виходить який-небудь загальний висновок про весь клас предметів на підставі знання лише деяких предметів даного класу.

55. Вимір – це:

а) процес знаходжень якої-небудь фізичної величини, досвідченим шляхом за допомогою спеціальних технічних засобів;

б) пізнавальний процес порівняння величини чого-небудь із відомою величиною, прийнятої за одиницю (еталон).

56. Статичні виміри:

а) коли вимірювана величина не змінюється;

б) коли вимірювана величина змінюється;

в) це пізнавальний процес порівняння величини чого-небудь із відомою величиною, прийнятої за одиницю (еталон).

57. На скільки типів підрозділяють існуючі моделі:

а) три;

б) чотири;

в) два?

58. Фізичні моделі:

а) мають природу подібну до природи досліджуваного об'єкта й відрізняються від нього лише розмірами, швидкістю плинущ досліджуваних явищ і іноді матеріалом;

б) мають відмінну від прототипів фізичну природу, але допускають однаковий з оригіналом математичний опис;

в) конструюються зі знаків. Це абстрактні моделі, які будуються як обчислення. Між цими типами моделей немає різких граней.

59. Істотно-математичні моделі:

а) мають відмінну від прототипів фізичну природу, але допускають однаковий з оригіналом математичний опис;

б) мають природу, подібну до природи досліджуваного об'єкта й відрізняються від нього лише розмірами, швидкістю плинущ досліджуваних явищ і іноді матеріалом;

в) конструюються зі знаків. Це абстрактні моделі, які будуються як обчислення. Між цими типами моделей немає різких граней.

60. Логіко-математичні моделі:

а) конструюються зі знаків. Це абстрактні моделі, які будуються як обчислення. Між цими типами моделей немає різких граней;

б) мають відмінну від прототипів фізичну природу, але допускають однаковий з оригіналом математичний опис;

в) мають природу, подібну до природи досліджуваного об'єкта й відрізняються від нього лише розмірами, швидкістю плину досліджуваних явищ і іноді матеріалом.

61. Побудова конкретної моделі включає:

а) визначення залежностей між вхідними й вихідними параметрами об'єкта, явища, процесу; аналіз впливу окремих параметрів і виразно основних змінних; знаходження обмежень у конкретному виді; удосконалення й аналіз розробленої моделі;

б) аналіз впливу окремих параметрів і виразно основних змінних;

в) визначення залежностей між вхідними й вихідними параметрами об'єкта, явища, процесу.

62. Річний економічний ефект залежно від стадії завершення роботи може бути:

а) попереднім;

б) фактичним;

в) попереднім, очікуваним, фактичним, потенційним.

63. Попередній (або плановий) економічний ефект:

а) розраховується на стадії техніко-економічного обґрунтування доцільності постановки дослідження з укрупнених показників на очікуваний об'єкт впровадження на стадії завершення наукових досліджень за результатами НДР і нормативно-довідковим показникам на планований обсяг впровадження;

б) це сума, розрахована за укрупненими показниками на можливий обсяг впровадження;

в) розраховується після впровадження розробки за фактичними показниками звітного року й діючих норм підприємства або організації, що здійснили впровадження.

64. Фактичний економічний ефект:

а) розраховується після впровадження розробки за фактичними показниками звітного року й діючих норм підприємства або організації, що здійснили впровадження;

б) це сума, розрахована за укрупненими показниками на можливий обсяг впровадження;

в) розраховується на стадії техніко-економічного обґрунтування доцільності постановки дослідження з укрупнених показників на очікуваний об'єкт впровадження на стадії завершення наукових досліджень за результатами НДР і нормативно-довідковими показниками на планований обсяг впровадження.

65. Потенційний економічний ефект:

а) це сума, розрахована за укрупненими показниками на можливий обсяг впровадження;

б) розраховується на стадії техніко-економічного обґрунтування доцільності постановки дослідження з укрупнених показників на очікуваний об'єкт впровадження на стадії завершення наукових досліджень за результатами НДР і нормативно-довідковими показниками на планований обсяг впровадження.

Рекомендована література

Основна

1. Ашеро́в А. Т. Подготовка, экспертиза и защита диссертаций : учеб. пособ. / А. Т. Ашеро́в. – Х. : Изд. УИПА, 2002. – 136 с.
2. Ивакин О. А. Основы епистемології: Теорія і методологія наукового пізнання : науковий посібник для студентів магістерського відділення та аспірантів / О. А. Ивакин. – Одеса : Юридична література, 2000. – 112 с.
3. Лудченко А. А. Основы научных исследований : учеб. пособ. / А. А. Лудченко, Я. А. Лудченко, Т. А. Прима́к. – К. : О-во "Знання", КОО, 2000. – 114 с.
4. Ниренберг Джеральд И. Искусство творческого мышления / И. Джеральд Ниренберг ; пер. с англ. – Мн. : ООО "Попурри", 1996. – 270 с.
5. Пушкар О. І. Основы научных досліджень. Конспект лекцій для студентів спеціальності 7.050109 усіх форм навчання / О. І. Пушкар, О. А. Єрмоленко. – Х. : Вид ХНЕУ, 2005. – 88 с.
6. Пушкарь А. И. Основы научных исследований и организация научно-исследовательской деятельности : учеб. пособ. / А. И. Пушкарь, Л. В. Потрашкова. – Х. : Изд. ИНЖЕК, 2006. – 289 с.
7. Романчиков В. І. Основы научных досліджень : навч. посіб. / В. І. Романчиков. – К. : ІЗМН, 1997. – 248 с.
8. Сопко В. В. Основы научных исследований : учеб. пособ. / В. В. Сопко. – К. : УМК ВО, 1990. – 148 с.
9. Томан І. Мистецтво говорити / І. Томан; пер. з чес. – 2-е вид. – К. : Політвидав України, 1989. – 293 с.
10. Тофтул М. Г. Логіка. Посібник / М. Г. Тофтул. – К. : Видавничий центр "Академія" 2002. – 368 с.
11. Эхл Ю. Практическое руководство для всех, кто пишет дипломные, курсовые, контрольные, доклады, рефераты, диссертации: Успех без лишних проблем / Ю. Эхл. – М. : Металлургия, 1997. – 243 с.

Додаткова

12. Аникин Б. А. Высший менеджмент для руководителей / Б. А. Аникин. – М. : Инфра-М, 2000. – 136 с.

13. Бемяцкий Н. П. Интеллектуальная техника менеджмента / Н. П. Бемяцкий. – Мн. : Новое знание, 2001. – 320 с.
14. Бовыкин В. И. Новый менеджмент : (управление предприятиями на уровне высших стандартов, теория и практика эффективного управления). – М. : ОАО "Издательство "Экономика", 1997. – 368 с.
15. Дубров А. М. Моделирование рискованных ситуаций в экономике и бизнесе / А. М. Дубров, Б. А. Лагоша, Е. Ю. Хрусталева. – М. : Финансы и статистика, 1999. – 176 с.
16. Жеребкін В. Є. Логіка. / В. Є. Жеребкін. – Х. : Основа, 1995. – 256 с.
17. Зуб А. Т. Системный стратегический менеджмент: теория и практика / А. Т. Зуб, М. В. Локтионов. – М. : Генезис, 2001. – 752 с.
18. Коротков Э. М. Концепция менеджмента / Э. М. Коротков. – М. : Издательско-консалтинговая Компания "ДеКА", 1997. – 304 с.
19. Колпаков В. М. Теория и практика принятия управленческих решений : учеб. пособ. / В. М. Колпаков. – К. : МАУП, 2000. – 256 с.
20. Литвак Б. Г. Разработка управленческого решения : учебник / Б. Г. Литвак. – 2-е изд. – М. : Дело, 2001. – С. 33–39.
21. Лудченко А. А. Основы научных исследований / А. А. Лудченко. – К. : Знание, 2000. – 114 с.
22. Мухин В. И. Исследование систем управления / В. И. Мухин. – М. : Экзамен, 2002. – 384 с.
23. Нонака І. Компанія, що створює знання / І. Нонака // Синергія. – 2001. – № 1. – С. 8–14.
24. Питерс Т. В поисках эффективного управления: опыт лучших компаний / Т. Питерс, Р. Уотермен ; [пер. с англ.]. – М. : Прогресс, 1986. – 424 с.
25. Рузавин Г. И. Методология научного исследования / Г. И. Рузавин. – М. : ЮНИТИ, 1999. – 317 с.
26. Фареник С. Логіка і методологія наукового дослідження / С. Фареник. – К. : Вид-во УАДУ, 2000. – 340 с.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

**Методичні рекомендації
до практичних занять
з навчальної дисципліни
"ОСНОВИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ"
для студентів напряму підготовки
6.030601 "Менеджмент"
усіх форм навчання**

Укладачі: **Лепейко** Тетяна Іванівна
Грузіна Інна Анатоліївна
Боярська Марія Олександрівна та ін.

Відповідальний за випуск *Лепейко Т. І.*

Редактор *Лященко О. Г.*

Коректор *Міхно В. В.*

План 2015 р. Поз. № 42.

Підп. до друку 02.12.2015 р. Формат 60×90 1/16. Папір офсетний. Друк цифровий.
Ум. друк. арк. 3,25. Обл.-вид. арк. 4,06. Тираж 50 пр. Зам. № 232.

Видавець і виготівник – ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 61166, м. Харків, просп. Леніна, 9-А

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
ДК № 4853 від 20.02.2015 р.*